

ERENKÖY'DE BİR SELÂTİN CAMİİ: HAMİDİYE (GALİB PAŞA) CAMİİ*

Pınar ŞAHİN**

Öz

Hamidiye Camii XIX. yüzyılda Erenköy'de inşa edilen bir geç dönem Osmanlı selâtin camisidir. Temel atma töreni II. Abdülhamid'in cülûs yıl dönümünde yapılan caminin resmi açılışı sultanın 25. cülûs yıldönümüne yetiştirilemeyip bir yıl sonra gerçekleştirilir. Camiye ilişkin bugüne kadar yapılan yayınlarda inşa süreci ve mimarı hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir. Bu çalışmada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler kaynak gösterilerek caminin inşa süreci, inşa masrafları ve mimarı ile ilgili değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca yapının günümüze kadar geçirdiği onarımlar ilgili kurumların arşiv kayıtları ile kronolojik olarak anlatılmıştır.

Anahtar kelimeler: Hamidiye Camii, Sultan II. Abdülhamid, Selâtin Camileri, Geç Dönem Osmanlı Camileri, Erenköy.

An Imperial Mosque in Erenkoy: Hamidiye (GalibPasha) Mosque

Abstract

Hamidiye Mosque is a late period Ottoman imperial mosque built in Erenkoy in the 19th Century. The ground breaking ceremony of the mosque is held on the anniversary of II. Abdulhamit's enthronement but the official opening couldn't be finished to the 25. Enthronement of The Sultan and is held a year later. There is no information has been given about the construction process and the architecture in the publications related to the mosque. In this study, the construction process of the mosque, construction costs and architectural evaluations is done with the source of the documents from the Ottoman Archives of the Prime Ministry. In addition, repairs of the construction that made up until today are described chronologically with the archive records of the institutions.

Keywords: Hamidiye Mosque, Sultan II. Abdulhamid, Imperial Mosques, Late Period Ottoman Mosques, Erenkoy.

1.Giriş

II. Abdülhamid devri gerek İstanbul ve gerekse dönemin imparatorluk sınırları içerisinde önemli inşa faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir dönemdir. Bugün pek çoğu ayakta olan cami, mescit ve özellikle hükümet konağı, istasyon, hapishane, kışla okul, hastane gibi kamu binaları II. Abdülhamid döneminde

*Bu çalışmada önemli katkıları bulunan Sayın Yrd. Doç. Dr. Selman CAN'a teşekkürlerimi sunarım.

**Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Sanatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi. pnr.sahin@hotmail.com

yapılmıştır. Söz konusu binaların temel atma ve açılış töreni genellikle padişahın doğum günü ve tahta çıkış gününe denk getirilirdi. Özellikle Sultan II. Abdülhamid'in 25. Cülûsu oldukça gösterişli bir şekilde kutlanmıştır.

31 Ağustos 1876 tarihinde Osmanlı tahtına çıkan II. Abdülhamid'in otuzüç yılı aşkın saltanat süresi içerisinde 25. cülûs yıl dönümü için diğer yıllardan farklı olmak üzere İmparatorluğun her köşesinde özel etkinlikler düzenlenir. 25. cülûs yıl dönümü kutlamalarına dair bir irade yayınlanarak nelere dikkat edilmesi gerektiği konusunda idarecilerin dikkati çekilir (Çakmak, 2000, 6-8).

Cülûs günü açılacak ve temeli atılacak tüm eserlerin ve binaların listesi mabeyn başkâtibine verilir. 25. yıl şerefine ülkenin dört bir yanında hummalı bir çalışmaya girilerek o gün birçok binanın temel atma töreni ve açılışı yapılır. Temel atma töreni, yeniden inşası ve açılışı gerçekleştirilen binalar genellikle hükümet binası, okul, cami, çeşme ve saat kulelerinden oluşur¹ (Çakmak, 2000, 58).

25. cülûs yıldönümü için inşa edilecek binalar arasında Erenköy'de Galip Paşa Camii olarak bilinen Hamidiye Camii de yer alır. Kaynaklarda "Galip Paşa Camii"² ve "Caddebostan Camii" (Anonim, 1983b, 1791) halk arasında "Hamidiye Camii" (Koçu, 1973a, 5977) olarak bilinen yapının ismi konusunda bir karışıklık bulunmaktadır. Caminin bânisi olarak zannedilen Evkaf-ı Hümayûn Nazırı Galip Paşadan³ dolayı Sanat Tarihi literatüründe "Galip Paşa Camii" olarak geçmiştir. Ancak çalışmamız soncunda caminin II. Abdülhamid'in iradesi ile inşa edildiği anlaşıldığından Hamidiye Camii olarak adlandırmanın daha doğru olacağını düşünmekteyiz.

Hamidiye Camii hakkında günümüze ulaşmış pek fazla yayın bulunmamaktadır⁴. Bugüne kadar birkaç yayına konu olmuş camii hakkında bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Mevcut çalışmalardan öne çıkanlar Semavi Eyice'nin Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde ve Hakan Arlı'nın Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'nde yayınlanan makaleleridir (Arlı, 1994a, Eyice

¹ 25. Cülûs yıldönümüne itafen inşa, onarım ve açılış yapılan binalar hakkında detaylı bilgi için bakınız; (Çakmak, 2000, 53-68; Duymaz, 2003, 114-118).

² (Eyice, 1963,47; Öz,1965, 26; Koçu, 1973a, 5976; Anonim, 1983b, 1791; Eyice, 1996,331; Arlı, 1994a, 373; Hatipoğlu, 2007, 100).

³ 1828 yılında İstanbul'da doğan Abdullah Galip Paşa dönemin tüccarlarından Ketencizade Mehmed Sadık Efendi'nin oğludur. Maliye kaleminden yetişen Abdullah Galip Bey 1854'te Kırım ordusu muhasebecisi, serasker müsteşarı, Divan-ı Muhâsebat reisi, maliye müsteşarı, rüsumat eminliği gibi görevlerde bulunmuştur. 1871'de Maliye nazırlığına tayin edilmiş, Trabzon ve Bursa valiliği yapmıştır. İstanbul Şehremaneti, Bursa, Halep, Kastamonu, Selanik ve Rodos valiliklerinde çalıştıktan sonra 1891'de Evkaf Nazırlığı'na atanır ve 10 yıl bu görevde kaldıktan sonra Şuray-ı Devlet azası olmuştur. Abdülaziz ve II. Abdülhamid döneminin valilik ve nazırlık görevleri yapan Osmanlı veziri Abdullah Galip Paşa 1903 yılında vefat etmiştir (Koçu, 1973b, 5973; Anonim 1983a; 1790).

⁴ (Öz, 1965; Koçu, 1973a; Anonim, 1983b; Arlı, 1994a; Eyice, 1996). Ayrıca Oktay Hatipoğlu'nun " XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı" başlıklı doktora tezinde camii konula ilgili olarak bir bölümde ele alınmıştır (Hatipoğlu, 2003,100-101).

1996). Caminin süsleme ve mimari özelliklerinin değerlendirildiği bu çalışmalarda yapının inşa süreci ve mimarı konusunda bir bilgi yer almamaktadır. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde günümüze kadar gelen yayınlara konu olmamış belgeler bize önemli bilgiler sunmaktadır.

2. İnşası

Hamidiye Camii'nin inşasına ilişkin belgelerde Şehreminliği Hendesehanesi ile gerçekleşen yazışmaların Evkaf-ı Hümayûn Nazırı Abdullah Galib Paşa tarafından yapıldığı görülür. 22 Ağustos 1900 tarihli belgede Erenköy sahil bölgesinin gündün güne gelişmesinden dolayı yeni bir camiye ihtiyaç duyulduğu ve Bağdat Caddesi üzerinde uygun bir arsa bulunup 75.000 kuruş harcama yapılarak inşaatın gerçekleşeceği konusunda Sultan II. Abdülhamid'e bir bilgi sunulur. Bölgede yapılaşmanın her geçen gün artmasından dolayı artan nüfusun ihtiyacını karşılayacak olan caminin masraflarının Evkaf-ı Hümayun Hazine'sinden ödenmesi gerektiği ifade edilir. Planı Yuvan Kalfa tarafından⁵ hazırlanan yapının temel atma töreninin Sultan II. Abdülhamid'in cülûs yıl dönümü olan 31 Ağustos 1900 tarihinde gerçekleşmesinin uygun olacağı ifade edilir. Konuya ilişkin belgede şu ifadeler geçmektedir⁶: (Fot. 1-2)

Cenab-ı Hak ömür-ü ikbal-i Hazret-i Padişah iyi müzdat ve feravan ve memalik-i mahruse-i şahanelerini ila yevm'ül kıyam mamur ve ibadad buyursun/ Erenköy'ün sahil ciheti saye-i ümran vaye-i hazreti zillüllahide gündün güne kesb-i şeref ve mamuriyet edip orada bir cami-i şerifin bina/ ve inşası derece-i elzemiyette ve cami-i şerif inşası için Bağdat Caddesi üzerinde münasip bir arsa dahi bulunup yetmiş bin kuruş/ sarfıyla bir cami-i şerif inşası hususu mukaddema arz olunmuş ise de henüz ired-i seniyye-i hazreti hilafet penahi şeref sudur buyurmadığından/ ve mahall-i mezkurda asar-ı ümran an be an tezayit etmekte bulunduğundan arsası mübaya ve usûl-ü veçhile mukatayarapt olunarak/leffen takdim kılınan plan ve resim mucebin cemesarif-i inşaiyesinin Evkaf-ı Hümayun hazinelerinden sarfıyla mahall-i mezkurda mevki ile/ münasip birküçük cami-i şerifin inşası vevaz-ı esasının ruz-i cülûs-i meyâmin-i menus hazreti tacidariye müsadif olan/ iş bu Ağustos'un on dokuzuncu günü icrası hakkında her ne vachileemr-ü ferman-ı hümayun hazreti zillullahi şeref efza-yisunuh/ ve sudur buyurulur ise mantuk-imünifine teofik hareket olunmak üzere arz ve istizan keyfiyetine ibtidar kılındı ol babdaemr-ü ferman hazreti menleh'ül emrindir.

Fi 27 Rebuilahir sene 318 ve Fi 9 Ağustos sene 316.

Nazır-ı Evkaf-ı Hümayûn Bende Galib

Yukarıda bahsettiğimiz bilgiler ışığında Hamidiye Camii'nin mimarının Yuvan Kalfa olduğunu söyleyebiliriz. Rum mimar Yuvan Kalfa aynı zamanda

⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA şeklinde Y.MTV 205/137/7 Ağustos 1316/20 Ağustos 1900.

⁶BOA . Y.MTV 205/137/9 Ağustos 1316/22 Ağustos 1900.

Darülaceze binasının planının çizilmesi, Çırağan Sarayı'nın rıhtımları ve Beylerbeyi Sarayı Mızıka Dairesi'nin inşası, Teşvikiye Camii onarımı gibi önemli binaların yapımında da görev almıştır (Dündar, 2000, 132; Seçkin, 2001, 14; Şenyurt, 2002, 65; Göncü, 2006, 27; Bilgicioğlu, 2011, 576).

İnşa kitabesinde caminin Sultan II. Abdülhamid'in emriyle inşa edildiği dolayısıyla banîsinin bazı yayınlarda belirtildiği gibi Galip Paşa olmadığı açıkça görülmektedir (Anonim, 1983b, 1791; Koçu, 1973a, 5976; Eyice, 1996, 331; Eyice, 1963, 47; Arlı, 1994a, 373; Öz, 1965, 26; Hatipoğlu, 2007, 100).

9 Mart 1901 tarihli belgede yaklaşan cülûs törenine istinaden yapının inşası için gerekli olan harcamaların keşif maliyeti kaydedilmiştir. Cami inşası için satın alınan arsanın etrafının muhafaza duvarları, şadırvan, hademe odaları inşası, temel atma ve inşaatının tamamlanması için keşif defterine göremecidi 19 kuruştan 75.413 kuruş harcama yapılacaktır. Cami için havagazı borusu ve lambaların 3.512 kuruş ve toplamda 79.413 kuruşla inşa edileceği masrafların 1317 (1902) bütçesinden harcanacağı Evkaf-ı Hümayun müdürü Abdullah Galib Paşa tarafından bildirilmiştir⁷.

Caminin inşaatının bitmeye yaklaştığı 14 Ağustos 1901 tarihinde yapının bir takım masrafları kayda geçirilmiştir. Sultan Abdülmecit Vakfı tarafından karşılanacak masraflar şu şekildedir: İmam ve hatip için aylık 450, müezzin ve kayyumluk için aylık 300 kuruş ödeneceği, ayrıca imam için yıllık 100 kilo zeytinyağı ile aydınlatmada kullanılan bir çeşit balina yağı olan 10 kilo ispermeçet verilmesi belirtilir. Dört senede bir kere yenilenmek üzere 50 kiloluk mihrap mumu, 50 kandil ve süpürge, şamdan için 200 kuruş, çeşitli harcamalar için senelik 958 kuruş olmak üzere toplam 10.208 kuruş harcama yapılacağı vurgulanır⁸. Dönemin önemli dergilerinden Servet-i Fünûn'un 5 Şubat 1902 tarihli sayısının kapağına konu olan caminin resmi açılışı Sultan II. Abdülhamid'in 25. cülûs yıldönümüne yetiştirilemeyip bundan tam bir yıl sonra 31 Ağustos 1902 tarihinde yapılır⁹ (Fot. 3).

Hamidiye Cami'nin inşa faaliyetini yürüten Şehreminliği Hendesehanesi'ne sunulan keşf-i sani defterinde cami-i şerif ve müstemilatının inşa tutarının 190.852 kuruşa ulaştığı ve keşf-i evvel defteri harcama kayıtlarına göre 41.439,5 kuruş fazla harcama yapıldığı geçmektedir. Cami minaresinin keşf-i evvel defterindeki kayıtlardan daha noksansız, hademe odalarının¹⁰ daha geniş inşa edilmesi ve muhafaza duvarlarının demir parmaklık yapılması ayrıca camiye gelir getirmesi amacıyla dükkânlar inşa edilmesinden dolayı bahsi geçen harcama farkının ortaya çıktığı kaydedilmiştir. Söz konusu meblağın 1317 (1901-

⁷BOA. İ.EV 27/36 /24 Şubat 1316/9 Mart 1901.

⁸BOA. ŞD 155/22/ 1 Ağustos 1317/14 Ağustos 1901.

⁹BOA. BEO 1911/143305 /26 Cemaziyelevvel 1320/31 Ağustos 1902.

¹⁰BOA. PLK.p_00388/Caminin hademe odalarına ilişkin yerleşim planı ve cephe kesitini içeren ayrıca bir çizim yapılır. Çizimin altında " Erenköy'ün Bağdat Caddesi'nde inşa edilen Camii-i Şerif'in hademe odalarıyla helaları" ifadesi yer alır.

1902) ve 1319 (1903-1904) bütçelerinden ödenmesi gerektiği belirtilmiştir¹¹ (Fot. 4).

7 Temmuz 1904 tarihli belgeden Hamidiye Camii'nin bir selâtin camii olduğunu öğrenmekteyiz. Caminin müezzini Mehmet Emin Efendi tarafından verilen dilekçede; İstanbul'daki selatin camilerinin nakliye masraflarının Evkaf-ı Hümayun Nezaret tarafından ödendiği belirtilip görev yaptığı Erenköy Hamidiye Camii'nin de bir selâtin camii olduğu için bu türden harcamalarına karşılık olarak Sultan II. Mahmud vakfından senelik 120 kuruş verilmesini talep eder¹².

2. Plan, Mimari ve Süsleme Özellikleri

Hamidiye Camii; Erenköy Caddebostan Mahallesi, 367 ada 106 pafta 31 parsel' de yer almaktadır. Cami ve camiye bağlı yapıların üzerine inşa edildiği arsa doğudan Erenköy Camii Sokağı ile kuzeyden Bağdat Caddesi ile sınırlanmıştır. Camii, etrafı demir parmaklıklarla duvarla çevrili avlunun doğusunu işgal ederken diğer birimler daha batıya inşa edilmiştir (Fot. 5).

Hamidiye Camii; cadde ve sokak tarafından girilen, geniş bir avlu ortasında yer alan küçük ölçekli, kare planlı, kubbe örtülü kâgir bir yapıdır. Son cemaat yerinde minareye geçiş kapısıyla, üst kattaki mahfile çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Batı cephesine bitişik olarak 1986'da cami ile aynı planın uygulandığı, daha küçük, ayrı bir girişi olan ve yapıyla içten bağlantıları bulan bir ek bina yapılmıştır.

Cepheleri yatay olarak dilimlere ayrılan camide giriş cephesinde son cemaat yerinin dışı kapalı, iki katlı bir düzene sahip olduğu görülmektedir. Demir kanatlı kapı ile girilen dikdörtgen şeklindeki hazırlık bölümün önüne, son yıllarda alüminyum camekânlı bir giriş eklenmiştir. İki yanda plastırlarla sınırlandırılmış giriş kapsının her bir yanına dikdörtgen formlu pencere bulunur. Kapının üzerinde altın varakla yazılmış, II. Abdülhamid'in tuğrası bulan mermer inşa kitabesi yer alır. Ayrıca mahfilin üst katının da bu yöne bakana iki penceresi vardır (Fot. 6).

Caminin son cemaat yerinin köşesinden yükselen minaresi Türk minare geleneğinden farklıdır. Antik Yunan sanatında kullanılan unsurların kullanılması minareyi karışık bir üslubun temsilcisi yapmıştır. Soğan biçiminde olan pabucu takip eden gövde, pabuç kısmı gibi sekiz cephelidir. Cephelerin her biri kasetlere ayrılmıştır. Şerefe çıkması ve kâgir külah başlangıcında yumurta frizi kullanılmıştır. Külah klasik külahlardan bütünüyle farklıdır (Eyice, 1963, 47) (Fot. 7).

¹¹BOA. ŞD 166/44/25 Mayıs 1320/7 Haziran 1904.

¹²BOA. ŞD 167/4/24 Haziran 1320/7 Temmuz 1904.

Caminin doğu ve batı cepheleri benzer olup cephelerin ortasında dört plastırla bölünmüş, yandakiler düz ortadaki ve yüksek, yuvarlak kemerli olmak üzere üçlü pencere düzeni görülmektedir. Dökme demirden parmaklıklı bu pencerelerin mimari düzeni üstlerinde bir silme ile vurgulanmıştır. Bu durum ilk çağ sonlarında Roma mimarisinde sık kullanılan "Suriye alınlığı" denilen sistemden ilham alındığını göstermektedir (Eyice, 1996, 331). Aynı cephede son cemaat mahalli kısmında plastırlarla çevrelenmiş alt ve üstte birer olmak üzere iki pencere daha yer alır. Günümüzde batı duvarındaki ek bölüm nedeniyle buradaki üçlü pencere kapıya dönüştürülmüştür (Fot. 8).

Erenköy Camii Sokağı'na bakan kible cephesinde mihrap, küçük bir çıkıntı şeklinde dışarı taşar. Mihrap çıkıntısının iki yanında iki plastırla sınırlandırılmış yuvarlak kemerli birer pencere bulunmaktadır. Pencerelerin üst kısmı diğer cephelerde olduğu gibi birer silme ile geçilmiştir (Fot. 9).

Dikdörtgen planlı son cemaat yerinden geçtiğimizde mihrap yönünde iki pencere ve doğudan üçlü pencere ile aydınlatılmış ferah bir harim mekânı ile karşılaşırız. Üçlü pencere açıklığının karşısında ek binaya geçişi sağlayan bir kapı bulunmaktadır. Harimin kuzey duvarı üzerinde iki yanda birer pencere yer alan giriş kapısı ile girilir. Giriş kapısının üstündeki mahfil harime ortada daha geniş, yuvarlak kemerli üç kemer açıklığı ile bağlanır. Küçük ölçekli harim mekânı pandantiflerle beden duvarlarına oturan bir kubbe ile örtülmüştür (Fot. 10).

Hamidiye Camii, XIX. yüzyıl sonlarında Türk sanatında mimaride hâkim olan eklektik üslubun etkilerinin görüldüğü bir yapıdır. Cephelerde ampir üslubun izleri görülürken caminin genelinde eklektik üslup hâkimdir.

Yapının içinde kubbe, pandantifler ve bütün duvarlar alt hizasına kadar yeşil, pembe, mavi bejin çeşitli pastel tonlarında, bitkisel motifli kalem işleriyle kaplanmıştır. Batı tarzında stilize motiflerin kullanıldığı kompozisyonlar yağlı boya tekniği ile uygulanmıştır (Hatipoğlu, 2007, 163, 172).

Kubbenin merkezine istifli celi-sülüs hattıyla, siyah zemin üzerine altın varakla etrafını bezemeli bir şerit çevrelenmiş İhlâs Suresi yazılıdır. Bu şeritten sonra, sınırları dendanla çevrili simetri desenli klâsik formda bir süsleme bulunmaktadır. Süslemede barok-rokoko tarzında stilize bitkisel motifler bej renginde olup, beyaz ve kahverengiyle gölgelendirilerek boyanmıştır. (Hatipoğlu, 2007, 101) Kompozisyonda, motifler ve dallarla ayrılmış zeminler mavi renkle boyalıdır. Bu bezemenin aynısı kubbe eteğine de görülür. Kubbenin boşluğunda, etrafı dendanlarla sınırlandırılmış şemse formunda bir süsleme olup, içi simetri bir desenle işlenmiştir. Kubbenin eteğinden bezemeli ince bir şerit geçer (Fot. 11).

Pendantiflerin ortasında yazı için bırakılmış daire içine, siyah üzerine altın yaldızla işlenmiş altıgen şeklinde yazı çerçevesiyle asılıdır. Yazının etrafında pandantiflerin üç köşesinde, stilize çiçek ve yaprakların olduğu bir süsleme yer

almakta olup, motifler gölgeli olarak renklendirilmiştir. Ayrıca cami içerisindeki tüm altın varaklı levhalar Sami Efendi tarafından yazılmıştır (Derman, 2009, 73).

Duvarlar ince frizlerle farklı şekillerde alanlara bölünmüş ve bu alanların köşeleri bezenmiştir. Köşelerdeki dendanlı alanların içine barok kıvrımlı dallar, stilize çiçekler ve yapraklar işlenmiştir. Üç kemerli mahfil açıklığının kemerlerinin içinde süslemeler bulunur. İnce bir desene sahip bezemede pembe ve yeşil renklerle rokoko üslubunda stilize yapraklar ve kıvrımlı dallar işlenmiştir.

Mahfil tavanı, ahşap çerçevelerle baklava dilimi, dikdörtgen, kare ve üçgen şekilli alanlara bölünmüş, bu alanlar ahşap üstü kalem işi tekniğinde bezenmiştir (Hatipoğlu, 2007, 101). Mavi, yeşil, pembe renklerin kullanıldığı bezemede stilize bitkisel motifler kullanılmış ve gölgeli boyanmıştır.

Yapının iç mekânındaki süslemelerdeki hareketliliğe rağmen mihrap çok sade bir görünüme sahiptir. Yuvarlak mihrap nişi dıştan volüt başlıklı yüzeysel iki paye ile sınırlıdır. Mermer mihrap nişinin etrafında ve köşelerdeki Batı tarzı bezemeler sonradan yapılmıştır.

Minber ve vaaz kürsüsü ahşaptır. Minber, mihrap duvarının batısındaki pencerenin önündedir. Minberin kaş kemerli girişin iki yanında kaideler üzerinde yükselen silmelerle hareketlendirilmiş birer ayak bulunmaktadır. Girişin ortası bir lotus çiçeğinden çıkan S ve C kıvrımları yaparak kademeli inen dallarla taçlandırılmıştır. Silmelerle çevrelenen üçgen aynalık düşey hatta dekoratif görümlü burma silmelerle dört kısma ayrılır. Aynalığın üzerindeki korkuluk ünitesi ince burma silmelerle on panoya ayrılmış ve her bir panonun içi bitkisel bezemelerle süslenmiştir. Panoların içine dört adet lotus çiçeğinin saplarının birleşmesiyle oluşan bitkisel bir kompozisyon görülür. Minberin atnalı biçimindeki kemerinin iki yanında silmelerle geçilen iki ayak yer alır. Ayrıca kemerin iki yanına birer gülce motifi yerleştirilmiştir. Geçitin üzerinde iç ve dışbükey silmelerle çevrelenmiş bir pano bulunur. Bu panonun üzerine iki yanı burma silmelerle geçilmiş korkuluk panolarındaki bitkisel motifin aynısı işlenmiştir. On iki adet basamakla çıkılan köşk, birbirine bağlanmış dört ayak üzerine oturur. Ayakların arası ortasında gülce motifi bulunan ikili kaş kemerlerle geçilmiştir. Köşkün tacı oldukça sadedir. Minberin soğan şeklindeki kubbesi sekizden bir kasnak üzerine oturur. Yüzeyi sekiz cepheli kubbenin üzerindeki külah altın yaldızlı bir alem ile sonlanır.

Vaaz kürsüsü, harimin güney doğu köşesindedir. Kaidesi altta daire, üzerindeki dışbükey bir silmeden sonra korkuluğa doğru yelpaze biçiminde genişlemektedir. Genişleyen kaidenin gövdesi ince silmelerle hareketlendirilmiş üçgen panolara ayrılmıştır. Kürsü kaidesinin üzerine çokgen korkuluk ünitesi oturur. Her yüzdeki kare panolar silmelerle vurgulanmıştır. Seki kısmına ahşap bir merdivenle ulaşılan kürsünün oldukça sade sökülüp takılabilen ahşap bir merdiveni vardır.

Avlunun Bağdat Caddesi tarafındaki köşesinde kitabesi bulunmayan ampir üslubunda küçük boyutlu bir çeşme mevcuttur. Fiyonk, gırland ve rozet motifleriyle süslenmiş olup önünde düz bir teknesi vardır. Hamidiye Camii ile bir ilişkisi bulunmayan çeşme kaynaklara göre yirmi-yirmi beş yıl önce buraya getirilmiştir (Eyice, 1996, 332). Ayrıca avluda cami görevlilerine ait yenilenmiş bir meşruta, cami güzelleştirme derneği tarafından Kur'an kursu ve olarak kullanılan birimlerle, yenilenmiş bir şadırvan ve zemin altına alınmış tuvaletler bulunmaktadır.

3. Hamidiye Camii'nin Geçirdiği Onarımlar

Günümüzden yaklaşık yüz yirmi yıl önce inşa edilen Hamidiye Camii bu süre zarfında önemli değişikliklere uğramıştır. İstanbul 5 numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü Arşivi'nde yaptığımız araştırmalar neticesinde caminin bugüne kadar geçirdiği değişimleri şu şekilde özetleyebiliriz:

1959 yılında Kadıköy-Kızıltoprak yol genişletme çalışmaları sırasında bahçe duvarı ve meşrutanın bir kısmı yıkılarak yola dâhil edilmiştir.

1981 yılında caminin avlusuna ve imaret bölümüne sonradan yapılan, özgün biçimine uygun olmayan kısımların kaldırılmasına bununla birlikte yeni bir meşruta yapılmasına karar verilmiştir. Konuyla ilgili olarak Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'na İstanbul Vakıflar Başmüdürlüğü tarafından sunulan raporda şu ifadeler geçmektedir:

“Batı cephesine üzeri eternit sundurma ile örtülü caminin estetiğini bozan bir ilavenin yapıldığı görülmüştür. Ayrıca caminin kuzey bölümüne eski bir imaret bölümü bulunmaktadır. Tek kattan oluşan bu imaret bölümü, içeriden bir takım salaş bölmelerle bölünerek odalar teşkil edilmiş ayrıca üzerine bir kat ilavesi yapılmıştır. Avluda bir takım ilaveler yapılarak estetiği olmayan caminin görünümünü kötü yönde etkileyen bir durum meydana getirmiştir. Bu nedenle hazırlanan proje ile camii yanındaki muhdes kısım, caminin silüetini etkileyen ilave kat, avluda yapılmış bölme duvarlar ve salaş barakalar imaret içindeki bölmeler kaldırılmalıdır. Tuvalet ve imaret bölümü kendi içinde izlerine göre orijinal hale getirilmelidir. Ayrıca avluda boş bulunan kısımda eski eser imaret bölümüne uygun bir meşruta yapılmasına karar verilmiştir.” Gayri Menkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Başkanlığı'nın 19.09.1981/ 13201 sayılı kararı ile yapıdaki eklentilerin kaldırılmasına ve yeni yapılacak ilavenin caminin arka cephesine yapılması uygun bulunmuştur (Fot. 12-13).

1985 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından cemaatinin isteğiyle caminin ibadet alanının yetersiz gelmesinden dolayı yapının batısına ilave bina yapılması için bir proje hazırlanmıştır. Daha önceden caminin batısında yapılan ek kısmın yıktırılması istenmiştir. Taşınmaz Kültür Varlıkları İstanbul Bölge Kurulunun 24.05.1985 /1427 sayılı kararıyla ilave binanın camiye bitiştiği yerde ayrımı belirtmek üzere ön de ve arkada en az 1-2.5 m dış yapılmasına çatının camiye bitişen kısmında meyilli olarak inmesine buna göre olukların

yapılmasına, eski camiden ilave binaya açılan pencerelerin bir gözünün kapı haline getirilmesine, pencerelerin basit sövelerle çevrenmesine ve projenin prensip olarak kabulüne karar verilmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü inşasının zor olması nedeniyle projeyi yeni bir proje ile değiştirilmiştir. Taşınmaz Kültür Varlıkları İstanbul Bölge Kurulunun 25.07.1986/2446 sayılı kararı ile ek bina yapımı için hazırlanan yeni proje caminin mimarisine daha uygun olması nedeniyle kabul edilmiştir (Fot. 14-17).

İstanbul II nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 16.07.1997/4530 tarihli kararı ile cami aynen korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. 1997 yılında yapıda basit onarım adı altında bir takım değişiklikler yapılmıştır. Yapının elektrik, aydınlatma ve ısıtma tesisatlarının yenilenmesine, mevcut tuvalet ve şadırvanın kötü görünümünden dolayı kaldırılmasına, yapılması düşünülen tuvalet ve şadırvana ait projelerin cami bütününe alınmasına karar verilmiştir. Camiye ek olarak yapılan binanın süslemelerin de modern tarzda yenilenmesi istenmiştir (Fot. 18).

4. Karşılaştırma

Çalışmanın bu bölümünde Hamidiye Camii dönem camileri ile karşılaştırılacaktır. II. Abdülhamid'in 25. Cülûs yıldönümü için inşa edilen Göztepe Camii, Zihni Paşa Camii ve Suadiye Camii (Duymaz, 2003, 114) gibi örneklerinden hareketle aynı bölgede inşa edilmiş bu semt camilerin benzer ve farklı özellikleri üzerinde durulacaktır.

1899 yılında¹³ Tütüncü Mehmed Halis Efendi tarafından inşa edilen **Göztepe Camii** aynı zamanda "Tütüncü Mehmed Efendi Camii" olarak da bilinir (Şehsuvaroğlu, 1969, 35). Göztepe Tren İstasyonu'nun yakınlarında bulunan yapı kare planlı, kâgir bir yapı olup çatısı ahşaptır. 1985'te yapının kuzeyine caminin giriş bölümünü de içine alan, iki katlı ek bir bina yapılmıştır. (Arlı, 1994b, 415). Asıl bina uzunlamasına dikdörtgen planlı, son cemaat yeri olmayan, üzeri dört yöne eğimli, kiremit örtülü basit bir yapıdır. Üst örtünün altında mihrap istikametinde arka arkaya iki ahşap kubbe bulunur. Cami, mihrap duvarında iki, doğu ve batı duvarlarında dörder, giriş bölümünde iki olmak üzere on iki adet sivri kemerli pencere ile aydınlatılmıştır. İki yanındaki pencerelerle aynı boyutta olan mihrap dışı doğru yarım yuvarlak bir çıkma yapmaktadır. Dönemin zevkine uygun olarak eklektik üslubun hâkim olduğu yapının içi bitkisel karakterli süslemelerle kaplıdır.

Banisi II. Abdülhamid dönemi devlet adamlarından Mustafa Zihni Paşa olan **Zihni Paşa Camii** 1902 yılında inşa edilmiştir. Erenköy Tren İstasyonu yanında, meydana yer alan yapı kare planlı, kubbe ile örtülü ve küçük ölçekli bir camidir (Öz, 1987, 72). 1980'li yıllarda caminin kuzeyine genişletmek amacıyla ek bir bina yapılmıştır (Arlı, 1994c, 559). Kesme taştan inşa edilen

¹³ Tahsin Öz Göztepe Camii 'nin inşa tarihini 1902 olarak vermiştir (Öz, 1987, 26).

binanın önünde cepheden daha taşkın, üzeri çapraz tonoz örtülü, üç gözlü bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Renkli taşla örülen bu üçlü girişin orta bölümü yandakilere göre daha yüksek ve geniştir. Son cemaat yerinin iki ve kare planlı yapının dört köşesinde, saçak kenarlarında bulunan ampir üslubundaki akroter parçaları yapıya hareketli bir görünüm kazandırmıştır (Arlı, 1994c, 559).

Kesme taştan örülmüş silindirik gövdeli minare şerefe altının iki sıra mukarnas dizisiyle geçildiği, şerefe korkuluğunun ajurlu mermer levhalardan oluştuğu, külahın ise yüzeysel nişlerle hareketlendirildiği bir görünüme sahiptir. Caminin içi çok renkli kalem işi bezemelerle kaplanmış olup eklektik üslubun özellikleri yansıtılmıştır.

Suadiye'de Bağdat Caddesi'nde tren yolunun kenarında yer alan **Suadiye Camii**, II. Abdülhamid'in Maliye Nazırı Ahmed Reşad Paşa ve Duyun-u Umumiye Komiseri Said Bey tarafından Reşad Paşa'nın genç yaşta ölen kızı Suad Hanım adına 1907'de yaptırılmıştır. Etrafında dükkânlar ve bir muvakkithane bulunur. Caminin doğu cephesine 1985 yılında bir metre boşluk bırakılarak ek bir bina inşa edilmiştir (Arlı, 1994d, 50-51; Öz, 1987, 61). Malta taşından (Arlı, 1994d, 50) inşa edilen yapı kare planlı, kubbe ile örtülü, küçük camidir. Önünde üstü tonoz örtülü, kompozit başlıklı altı paye ve sekiz sütun tarafından taşınan, üst katı mahfil olarak değerlendirilmiş son cemaat yeri vardır.

Caminin batısında harim ile son cemaat yerinin birleştiği yerde, beden duvarından taşkın biçimde yükselen bir minaresi bulunur. 1975-76 yılında yenilenen ampir üslubundaki bu minare kare kaideli, yivli gövdeli ince uzun bir minaredir. Şerefesi korint başlıklı bir kadide ile taşınmaktadır (Eyice, 1963, 47; Arlı, 1994d, 50).

Harim her cephede yer alan, büyük boyutlu, yuvarlak kemerli ikişer pencere ile aydınlatılmaktadır. Pencere kemerlerinin etrafına, dikine kemerin eğimine göre dizilmiş taşlarla hareketli bir görünüm kazandırılmıştır. Caminin içi pencerelerin alt hizasından kubbe eteğine kadar çini ile süslenmiştir. Naturalist ve stilize bitkilerin oluşturduğu kompozisyonda firuze, lacivert siyah, yeşil, kırmızı, sarı ve eflatun çiniler kullanılmıştır. Çini süslemenin dışında kalan yüzeyler ise kalem işi ile bezenmiştir. Mermer mihrabı eklektik özellikler gösterirken yine mermerden yapılan vaaz kürsüsü de zarif bir görünüme sahiptir.

5. Sonuç

Sanat Tarihi literatüründe çeşitli yayınlara konu olan Galib Paşa Camii olarak bilinen Hamidiye Camii yayınlarda süsleme ve mimarı özellikleri bağlamında ele alınmış, ancak inşa, süreci, mimarı ve geçirdiği onarımlara ilişkin söz konusunu yayınlarda herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Çalışmamız kapsamında yapılan araştırmalar, arşivlerden edinilen belgeler,

Hamidiye Camii ile ilgili mevcut bilgilere ek olarak yeni bilgiler ortaya koymaktadır:

Sultanın emriyle 31 Ağustos 1900 tahine temeli atılan ve 25. tahta geçiş yıldönümünden bir yıl sonra resmi açılışı yapılan Hamidiye Camii'nin banisi II. Abdülhamid'dir. Yapının banisinin kaynaklarda belirtildiği gibi Evkaf Nazırı Galip Paşa olmadığı belgelerde açıkça geçmektedir. Dolayısıyla camiyi Hamidiye Camii olarak adlandırmak daha doğru olacaktır.

İnşa masraflarının Hamidiye Ambarı'ndan karşılanması nedeniyle yapının bir selâtin camii olduğu belgelerle açığa çıkarılmıştır. Çalışmamız sırasında yapılan araştırmalarda cami ve camiye bağlı yapıların planlarına ulaşılması ortaya çıkarılan yeni bilgiler arasındadır. Planlarda adı geçen mimar İstanbul'daki önemli binalarının inşasında görev yapan Yuvar Kalfa'dır. Böylece caminin mimarı meselesi de çözüme kavuşmuştur.

Caminin onarımına ilişkin kayıtlarda göre 1959 ve 1997 yılları arasında önemli değişimler geçirdiği görülür. 1986 yılında yapının batı cephesine bir ek bina bitştirilerek genişlemesi sağlanmış, ancak bu arada orijinalliği büyük ölçüde bozulmuştur.

İlk inşa edildiği dönemden bu güne kadar Erenköy bölgesinin önemli ibadet merkezi olan Hamidiye Camii günümüzde de bu misyonunu devam ettirmektedir.

6. Kaynaklar

- ANONİM, 1983a, "Galib Paşa", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Cilt:3, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, s.1790.
- ANONİM, 1983b, "Galib Paşa (Caddebostan) Camii ", İstanbul Kültür ve Sanat Ansiklopedisi, Cilt:3, Tercüman Gazetesi Kültür Yayınları, İstanbul, s.1791.
- ARLI, H., 1994a, "Galib Paşa Camii", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt:3, Tarih Vakfı, İstanbul, s.373-374.
- ARLI, H., 1994b, "Göztepe Camii", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt:3, Tarih Vakfı, İstanbul, s.415-416.
- ARLI, H., 1994c, "Zihni Paşa Camii", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt:7, Tarih Vakfı, İstanbul, s.559-560.
- ARLI, H., 1994d, "Suadiye Camii", Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt:7, Tarih Vakfı, İstanbul, s.50-51.
- BİLGİCİOĞLU, B., 2011, "Teşvikiye Camii", DİA , Cilt:40, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.576-578.

- ÇAKMAK, S., 2000, "*Sultan II. Abdülhamid'in 25. Culus Yıldönümü Kutlamaları*" Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DERMAN, U., 2009, "*Sami Efendi*", DİA, Cilt:36, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.72-74.
- DUYMAZ, A.Ş., 2003, "*II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri (Türkiye Örnekleri)*", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Isparta.
- DÜNDAR, A., 2000, "*Arşivlerdeki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)*", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ERKMEN, A., 2010, "*Geç Osmanlı Dünyasında Mimarlık ve Hafıza : Arşiv, Jübile, Abide*", Metis Yayıncılık, İstanbul.
- EYİCE, S., 1962, "*İstanbul Minareleri*", Cilt: 1, Güzel Sanatlar Akademisi Türk Sanatı Tarihi Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- EYİCE, S., 1996, "*Galib Paşa Camii*", DİA, Cilt: 13, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, s.331-332.
- GÖNCÜ, C., 2006, "*Beylerbeyi Sarayı İnşa Süreci, Teşkilatı ve Kullanımı*", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- HATİPOĞLU, O., 2007, "*XIX. Yüzyıl Osmanlı Camilerinde Kalem İşi Tezyinatı*", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Türk İslam Sanatları Bilim Dalı, Doktora Tezi, Erzurum.
- KOÇU, R. E., 1973a, "*Galib Paşa Camii*", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 11, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul, s.5976-5977.
- KOÇU, R. E., 1973b, "*Galib Paşa (Abdullah)*", İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 11, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, İstanbul, s.5973-5974.
- ÖZ, T., 1965, "*İstanbul Camileri*", Cilt:2, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- SEÇKİN, N., 2001, "*Arşiv Belgeleri Işığında Geç Dönem Bir Osmanlı Sarayı: Çırağan Sarayı*", İstanbul Dergisi, Sayı: 36, s.12-19.
- ŞEHİSUVAROĞLU, B. N., 1969, "*Göztepe*", Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul.
- ŞENYURT, O., 2002, "*1800-1901 Yılları Arasında İstanbul'da Faaliyet Gösteren Rum Mimarlar*", Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı Mimarlık Tarihi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- BOA. BEO1911/143305 /20 Cemaziyelevvel 1320/ 31 Ağustos 1902.
- BOA. Y.MTV 205/137/9 Ağustos 1316/22 Ağustos 1900.

BOA. Y.MTV 205/137/7 Ağustos 1316/20 Ağustos 1900.

BOA. İ.EV 27/36 /24 Şubat 1316/9 Mart 1901.

BOA. İ.EV 37/4/ 5 Temmuz 1320/18 Temmuz 1904.

BOA. ŞD 155/22/1 Ağustos 1317/14 Ağustos 1901.

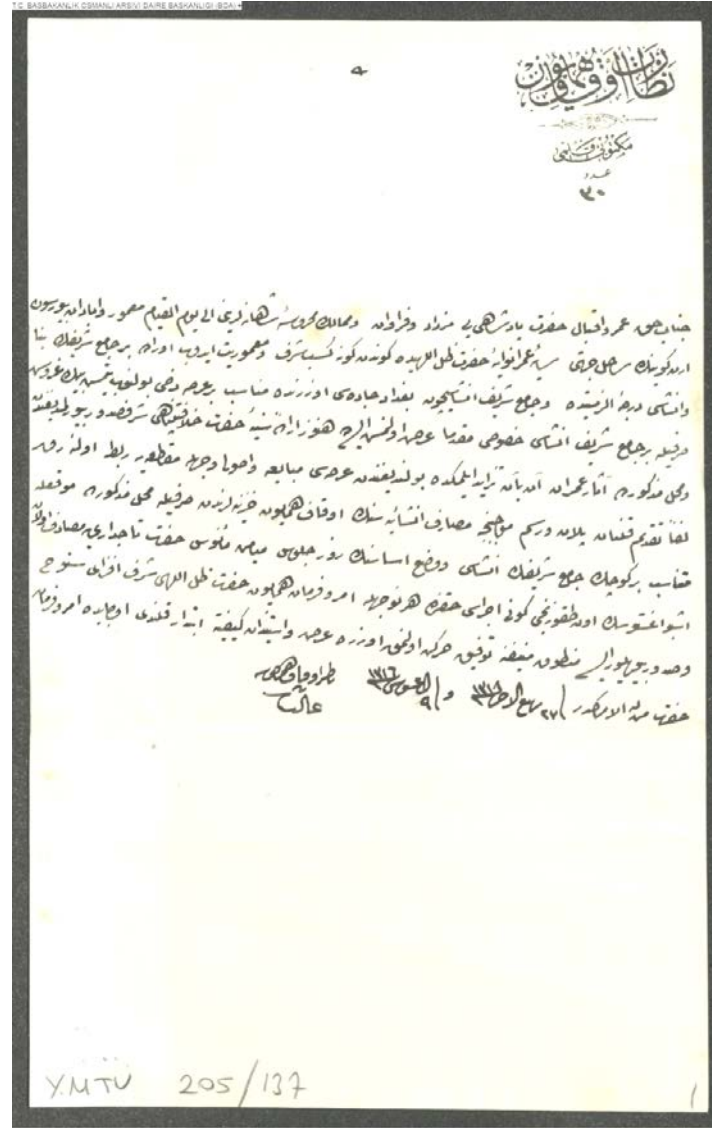
BOA. ŞD 166/44/ 25 Mayıs 1320/7 Haziran 1904.

BOA. ŞD 167/4/24 Haziran 1320/7 Temmuz 1904.

BOA. PLK.p_00388

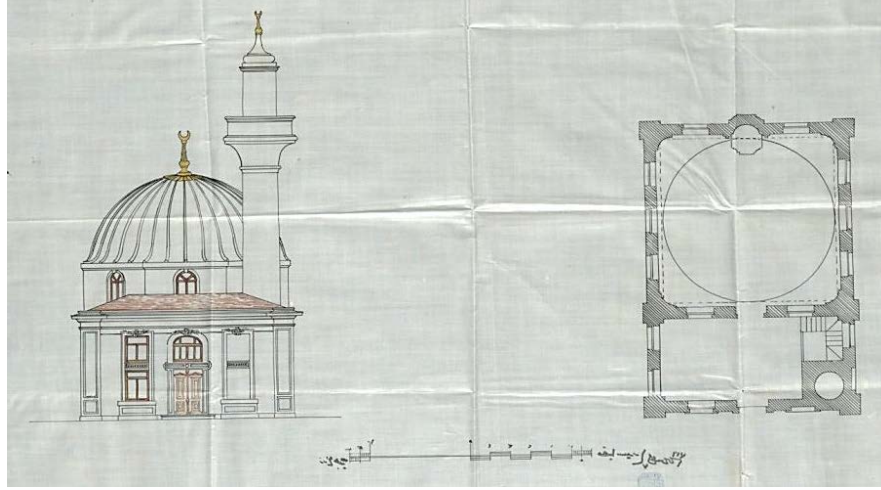
Servet-i Fünûn Dergisi, No: 563, 23 Kânunusani 1317/ 25 Şubat/1902.

<https://www.flickr.com/photos/sinandogan/6868685926> (29.09.2017/20:30)

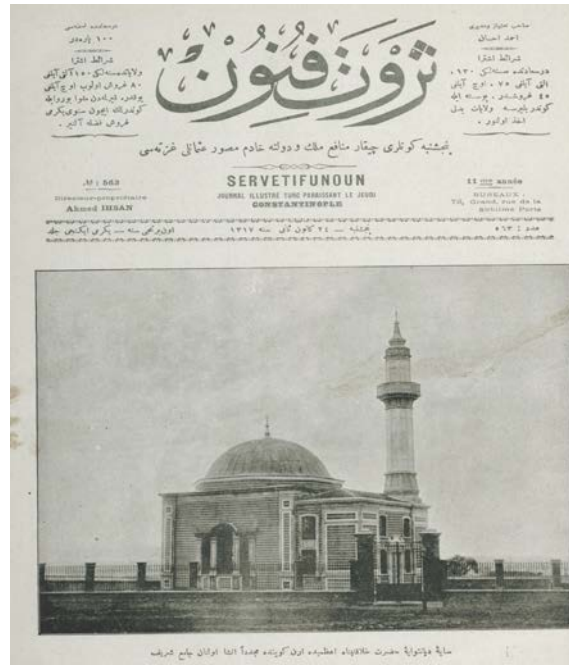

Y.MTV.00205.00137.001

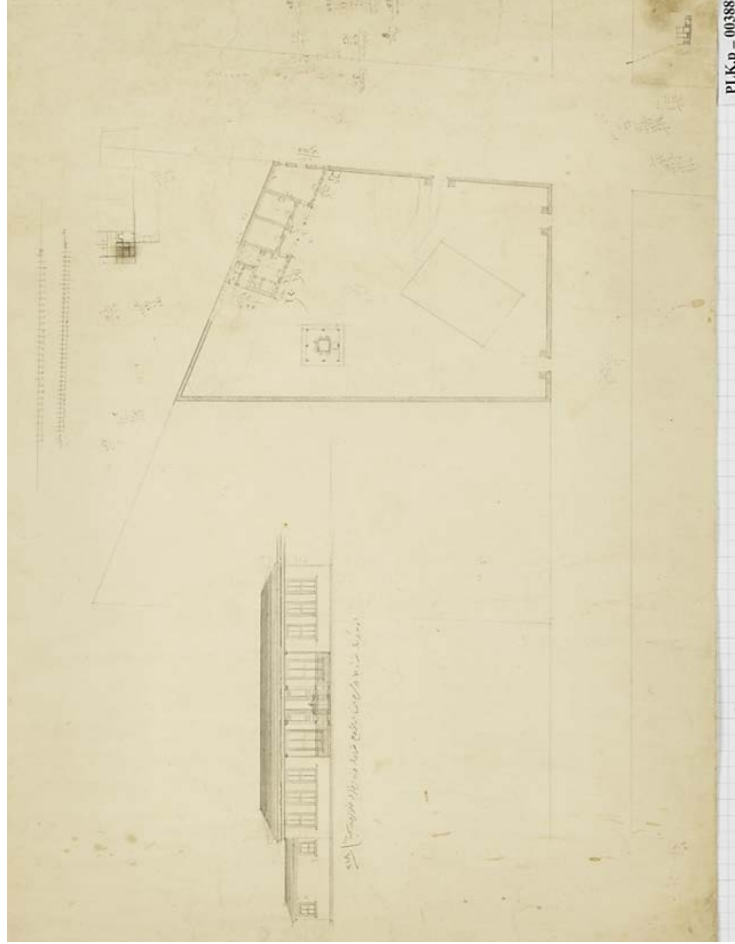
Fot. 1. Hamidiye Camii'nin yapılış amacını anlatan belge(BOA. Y.MTV/205/137)

Fot. 2. Hamidiye Camii'nin Yuvan Kalfa tarafından çizilen plan ve kesiti (BOA. Y.MTV/205/137)

Fot. 3. 5 Şubat 1902 tarihli Servet-i Fünun Dergisi'nin Kapağı

Fot. 4. Hamidiye Camii hademe odaları yerleşim planı ve cephe kesiti (BOA. PLK.p_00388)

Fot. 5. Hamidiye Camii genel görünüş

Fot. 6. Hamidiye Camii giriş cephesi

Fot. 7. Hamidiye Camii minaresi

Fot. 8. Hamidiye Camii Doğu cephesi

Fot. 9. Hamidiye Camii kible cephesi

Fot. 10. Hamidiye Camii harim (<https://www.flickr.com/photos/sinandogan/6868685926>)

Fot. 11. Hamidiye Camii Kubbe

Fot. 12. Hamidiye Camii

(İstanbul 5 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1981)

Fot. 13. Hamidiye Camii doğu cephe

(İstanbul 5 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1981)

Fot. 14.Hamidiye Camii ve ek bina
(İstanbul 5 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1985)

Fot. 15.Hamidiye Camii ve ek bina batıdan görünüşü
(İstanbul 5 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1985)

Fot. 16. Hamidiye Camii ve ek bina yandan görünüşü
(İstanbul 5 nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1985)

Fot. 17. Hamidiye Camii giriş cephesi
(İstanbul 5 nolu Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1985)

Fot. 18. Hamidiye Camii şadırvan ve tuvalet
(İstanbul 5 nolu Kùltür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Arşivi 1997)